

VILÁG- TÖRTÉNET

A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

- **BALÁZS GÁBOR**
„A NÉP JÓ, A KÉPVISELŐI MEGVESZTEGETHETŐEK”
- **LAJKÓ ÁDÁM**
A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI SZÉLSŐJOBBDAL
INTERPRETÁCIÓI A NYUGATI TÖRTÉNETÍRÁSBAN
- **JUHÁSZ BARNABÁS**
HOL HÚZÓDJON A NÉMET-LENGYEL HATÁR?
- **ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR – PRANTNER ZOLTÁN**
VITATOTT PONTOK AZ UTOLSÓ EGYIPTOMI KHEDIVE
MAGYAR SZÁRMAZÁSÚ FELESÉGÉNEK ÉLETÉBEN
- **SZEMLE**
FARKAS ILDIKÓ, LÉVAI CSABA,
ABDALLAH ABDEL-ATI AL-NAGGAR, PRANTNER ZOLTÁN,
PÓK ATTILA ÍRÁSAI

VILÁGTÖRTÉNET
A Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetének folyóirata

Szerkesztők
Skorka Renáta (főszerkesztő)
Bíró László, Martí Tibor, Vámos Péter
(szerkesztők)

Szerkesztőbizottság
Glatz Ferenc (elnök), Borhi László, Erdődy Gábor,
Fischer Ferenc, Fodor Pál, Klaniczay Gábor,
Majoros István, Mihalik Béla Vilmos,
Pók Attila, Poór János

TARTALOM

Népképviselő és a népi akarat képviselője (Bíró László)	535
<i>Tanulmányok</i>	
Balázs Gábor: „A nép jó, a képviselői megvesztegethetőek” Az 1793-as francia alkotmányról	539
Lajkó Ádám: A két világháború közötti szélsőjobboldal interpretációi a nyugati történetírásban	585
Juhász Barnabás: Hol húzódjon a német–lengyel határ? Nemzeti önrendelkezés, területi követelések és harc a szénmezőkért Felső-Sziléziában a nagy háború után	635
<i>Műhely</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán: Vitatott pontok az utolsó egyiptomi khedive magyar származású feleségének életében	659
<i>Szemle</i>	
A brit oroszán, az orosz sas és a keleti kérdés (Lévai Csaba)	671
A kiszámíthatatlan Közel-Kelet létrejötte (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Prantner Zoltán)	675
Trianon és Japán (Farkas Ildikó)	679
Emlékezetpolitika és populizmus Délkelet-Európában (Pók Attila)	685

JUHÁSZ BARNABÁS*

Hol húzódjon a német–lengyel határ?

TANULMÁNYOK

Nemzeti önrendelkezés, területi követelések és harc
a szénmezőkért Felső-Sziléziában a nagy háború után

Az első világháború korábban példátlan módon rázta meg az európai társadalmakat: a körülbelül 10 millió halotton, 20 millió sebesültön, a mindennapi életben is tapasztalható súlyos nyersanyag- és élelmiszerhiányon, a gazdasági szerkezetek megroppanásán túl ismét lángra kapott szerte a kontinensen az etnikai alapú nacionalizmus, illetve ezzel együtt a különféle szeparatista törekvések, amelyeket korábban évtizedekig az államhatalom kordában tartott – sokszor fegyveres úton.¹

Amikor a 20. század elejének soknemzetiségű birodalmairól beszélünk, szinte mindig az Orosz Birodalom, Ausztria–Magyarország, illetve az Oszmán Birodalom jut elsőként eszünkbe. Tény, hogy ebben a három európai hatalomban az „uralkodó nemzet” tagjai a legjobb esetben is csak relatív többségben voltak a lakosság más etnikumú részeivel szemben, ám hiba lenne azt állítani, hogy kizárólag Európa keleti és balkáni részei voltak etnikailag heterogének, míg középső és nyugati részein teljes mértékben megvalósultak a tiszta nemzetállami modellek.²

Közép-Európa domináns hatalma, a Német Birodalom, bár a német etnikum létszámbeli fölényét senki nem kérdőjelezte meg, szintén több, milliós nyelvi kisebbséggel rendelkezett.³ Ezek közül kétségtelenül a lengyel nemzetiségűeké volt a legnagyobb csoport.⁴ A lengyelek nagy része az ország keleti vidékein, többnyire a poseni (lengyelül: Poznań)⁵ régióban éltek, ám jelentős számú lengyel élt Németország más keleti részén, így Nyugat-Poroszországban és Felső-Sziléziában is.⁶ A lengyel lakosság még a 18. század második felében, Lengyelország három

* A szerző a Nemzeti Köszolgálati Egyetem Hadtudományi Doktori iskolájának hallgatója (1083 Budapest, Ludovika tér 2.).

1 Böhler, 2015. 61.

2 Néhány példa: Belgiumban két uralkodó nemzet tagjai, a flamandok és a vallonok alkották a lakosságot; Spanyolországban megindultak már a baszk és a katalán önrendelkezési törekvések; Nagy-Britanniában több millió skót és walesi is élt, az ír függetlenségi törekvések pedig éppen a világháború alatt kaptak új erőt.

3 Poroszország északkeleti csücske belenyúlt az etnikailag litván többségű térségbe; az 1860-as években Poroszországhoz került Schleswig tartományban több ezer dán nemzetiségű állampolgár is élt; az 1871-ben Franciaországtól elcsatolt Elzász-Lotaringiában pedig százezres nagyságrendben voltak franciák. Kamusella, 2016. 15.

4 Az egyesített Németországban a lakosság körülbelül 5 százalékát adták. Németh, 2009. 17.

5 A régió- és a helységnevek esetében, ha nincsen magyar megfelelőjük, az akkoriban használatos formákat igyekszem használni, amit zárójelben követ a mai elnevezés.

6 Felső-Sziléziáról és a nemzetközi konfliktusról lásd: Campbell, 1970; Hitze, 2020; Tooley, 1997.

feldarabolása⁷ révén került porosz uralom alá. Annak ellenére, hogy az elfoglalt lengyel területeken porosz, majd német részről *germanizáció*⁸ zajlott – ami főként az oktatási és kulturális intézményekben volt érezhető –, a németországi lengyelek messzemenően nem voltak kitéve olyan elnyomásnak, mint amilyenek a cári Oroszország alattvalói, és érezhetően jobb körülmények között éltek, mint az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó galíciaiak. A 19. század nagy nacionalista fellángolása azonban őket sem kerülte el, és a lengyelek nagy részében folyamatosan élt a vágy egy független lengyel állam létrejötté iránt.⁹

A több mint négy évig tartó világháborúból Németország vesztesként került ki, és noha már a háború alatt az antanthatalmak vezetői egyetértettek abban, hogy Németország meggyengítése és keleti irányból történő sakkban tartása szempontjából mindenképpen hasznos lenne egy független és baráti Lengyelország létrehozása,¹⁰ abban már közel sem volt összhang, hogy ennek az új lengyel államnak a határai tulajdonképpen hol is húzódnak.¹¹ Az egyik, a későbbiekben hosszúra nyúlt viták tárgyává vált terület Felső-Szilézia volt, melynek jövőbeli hovatartozását, amint azt a felek megtapasztalták, szintén nem volt célszerű egy könnyed tollvonással elintézni.

Az érintettek

Woodrow Wilson híressé vált tizennégy pontja, melynek segítségével az amerikai elnök elképzelése szerint biztosítható lett volna a tartós béke a háború borzalmai után, a világ számos pontján pozitív visszajelzést kapott, azonban még a háború befejezése előtt világossá vált, hogy kétértelmű megfogalmazásából következően valamennyi érintett fél a saját szájíze szerint értelmezheti azokat. Az is csakhamar kiderült, hogy a nemzetek önrendelkezésének elvét, amely Wilson elnök szerint egyfajta igazságos társadalmi rendezőelvként funkcionált volna, sokkal könnyebb volt hangoztatni, mint a gyakorlatban megvalósítani. Nem kevés fejfájást és tanács-

7 1772-ben, 1792-ben és 1795-ben.

8 Németesítési folyamatokról inkább csak a 19. század utolsó harmadától, az úgynevezett bismarcki *Kulturkampf* meghirdetésétől beszélhetünk, amikor is az évszázados, a más nemzetiségekkel szemben meglehetősen liberális porosz szemléletet, amely elsősorban az állam iránti hűséget tekintette a legfontosabbnak, fokozatosan háttérbe szorította a német nemzethez való tartozás elvárása. Haffner, 2010. 135–137.; Kamusella, 2016. 21–22.; Karch, 2020. 35.

9 Karch, 2020. 36.

10 Egy lengyel állam létrehozásának gondolata a központi hatalmak politikai és katonai vezetőinek fejében is megfordult, ám annak függetlensége erősen megkérdőjelezhető lett volna, mivel az csupán egy lett volna az Orosz Birodalomról a győztes háború esetén lecsatolt régi-új államok sorában. Ezek csak látszatfüggetlenséggel rendelkeztek volna, gazdaságilag, katonailag és diplomáciailag egyértelműen Németország (és/vagy Ausztria–Magyarország) érdekszférájába tartoztak volna. Hajdu–Pollmann, 2014. 175., 232.; Németh, 2009. 102–103.

11 Míg Nagy-Britannia, Franciaország és az Egyesült Államok viszonylag konzekvensen egy független, demokratikus, baráti Lengyelországot szeretett volna létrehozni, addig az orosz vezetők sokkal inkább a Németországtól és Ausztria–Magyarországtól elcsatolt lengyel területeket kívánták Orosz-Lengyelországba integrálni (esetleg a korábrinál nagyobb autonómiával). Hajdu–Pollmann, 2014. 43., 77., 236.

talanságot okozott ugyanis az antanthatalmak által a világ számos pontjára kiküldött vizsgálóbizottságoknak az a tény, hogy sokszor még maguk az érintett lakosok sem vallották magukat egy bizonyos nemzethez tartozónak, hanem egyszerűen „helybelinek” tekintették magukat. Különösen igaz volt ez az olyan térségek esetében, melyek lakossága etnikailag/nyelviileg/vallásilag vegyes volt: nem lehetett egyértelmű területi határvonalakat húzni a különböző csoportok közé, sőt a lakosok gyakran két- vagy többnyelvűek voltak. Nem mindig alakultak ki kiforrott identitások, márpedig mind a győztes, mind a vesztes hatalmak nacionalista vezetői egyértelmű nemzeti elköteleződéseket vártak el.¹²

A helyi lakosság

Ilyen régióknak számított a korábban az Osztrák–Magyar Monarchiával és az Orosz Birodalommal határos németországi terület, Felső-Szilézia is, ahol három domináns nemzetiség, a német, a lengyel és a sziléziai (slonszok)¹³ élt egymás mellett, összekeveredve, bár igaz, hogy a társadalmi helyzetük különböző volt. Míg a városi lakosság, a polgárság, a tőkés réteg és az értelmiség inkább német anyanyelvű volt, a vidéki lakosság, a parasztság, a városban dolgozó (de többnyire nem a városban lakó) munkásság és a bányászok többsége lengyelnek számított.¹⁴

A béketárgyalások során a győzteseknek szembesülniük kellett azzal, hogy a területre nemcsak a német és a lengyel állam tartott igényt, hanem a sziléziai identitástudattal rendelkező emberek is, akik nem kívánták sem az egyik, sem a másik állam mellett elkötelezni magukat, és inkább valamilyen regionális autonómia, esetleg független államiság megteremtését remélték.¹⁵ A lengyelek és sziléziaiak, bár nem hajlottak a Lengyelországhoz való csatlakozásra, fokozatosan elkezdtek kihárlni a Németországban maradás gondolata mögül. A romló szociális körülmények, a magas árak, a háború alatt felerősödött szlávellenes retorika mind hozzájárult ehhez. A helyzeten az sem segített, hogy a német kormányzat 1919 januárjában Otto Hörsinget nevezte ki a kattowitzi¹⁶ (Katowice) Központi Tanács élére, aki a ré-

12 Böhler, 2015. 62.; Macmillan, 2005. 40.

13 A sziléziaiak nyelve a lengyelül áll rokonságban, ám attól lényeges eltéréseket is mutat, a sziléziai kultúráról pedig elmondható, hogy arra mind a lengyelség, mind a németiség komoly hatást gyakorolt az évszázadok során. A sziléziaiak körében általánosnak számított a kétnyelvűség, hogy a hétköznapiakban aktívan használták egyszerre saját szláv nyelvüket és a németet. Bjork, 2016. 107–109.; Harrington, 1974. 26.

14 Nagyjából a 19. század közepéig a felső-sziléziaiakat anyanyelvüktől függetlenül összetartotta a közös római katolikus hit (a lakosság közel 90 százaléka ezt vallotta), ám a felekezeti hovatartozás elsőbbségét fokozatosan megpróbálták háttérbe szorítani az egy kultúrával és egy nyelvvel rendelkező nemzethez való tartozás követelményei. Kamusella, 2016. 18.; Thomas, 2017. 340.

15 A felső-sziléziai autonómia- és szeparatista törekvések egyaránt elutasították a német és a lengyel nacionalizmust. Az autonómia gondolatát 1918 decemberétől a mérsékelt Katolikus Néppárt (Katholische Volkspartei, KPV), míg a szeparatizmus ötletét 1919 januárjától a radikálisabb Felső-sziléziaiak Szövetsége (Bund der Oberschlesier/Związek Górnoszlazaków, BdO) karolta fel. Karch, 2020. 115–119.

16 Felső-Szilézia keleti részének közigazgatási központja Kattowitz (Katowice), míg a nyugati részének Oppeln (Opole).

gió keleti részében kirobbant sztrájkokat és megmozdulásokat rendőri és félkatonai erők bevetésével verte le.¹⁷

A párizsi béketerepműködőknek sok gondot okozott annak eldöntése is, hogy a terület Németországhoz vagy Lengyelországhoz tartozzon, így egy független (Felső-)Szilézia ötletével nem is foglalkoztak. Szintén nem könnyítette meg ezt az a törekvés, hogy a párizsi tárgyalások során jóformán minden érintett fél *nemzet-államokat* kívánt létrehozni, tehát olyan országokat, melyek polgárait egy uralkodó nemzetiség képviselői adják. Ennélfogva egy többidentitású, multietnikus állam gondolata nem volt népszerű a döntéshozók között.¹⁸ Az önálló sziléziai identitásnak a gondolata pedig sem a német, sem a lengyel politikai érdekekkel nem volt összeegyeztethető, különösen a világháború után, amikor mindkét fél igyekezett meggyőzni a győzteseket arról, hogy a térség és lakossága jogosan és elidegeníthetetlenül hozzá tartozik.¹⁹

Varsó

A lengyel politika már a háború előtt is több erőközponttal rendelkezett, melyek saját politikai célokat tűztek ki, eltérő víziókat alkottak a jövő, független Lengyelországról, és egymással is rivalizáló, karizmatikus vezetőket tudtak felmutatni. Az egyik oldalon a többnyire demokratikus elveket valló pártok különíthetők el, melyek közül sokáig a Lengyel Szocialista Párt (Polska Partia Socjalistyczna, PPS) számított dominánsnak. Ehhez a táborhoz tartozott a lengyel államfő, a korábbi szocialista Józef Piłsudski, aki Lengyelország területeit az oroszokkal szembeni védelem céljából minél keletebbre kívánta kitolni, akár háború árán is, nyugaton viszont, a németekkel közös határral kapcsolatban megelégedett azzal, ha az etnikailag lengyel területeket – elsősorban Posent – megkapják.²⁰

A politikai térfél másik oldalán a Nemzeti Demokrata Párt (Narodowa Demokracja, ND, vagy a kiejtése után *Endek*) állt, élén Roman Dmowski. Piłsudski-val és társaival ellentétben, akik inkább a nem lengyel népesség békés asszimilációját tartották kívánatosnak, az Endek sovinizta-nacionalista politikája egyértelműen a más nemzetiségűek kirekesztésén, erőteljes ellengyelesítésén, vagy akár elűzésén alapult.²¹ A nemzeti demokraták (és a velük együttműködő különféle parasztmozgalmak) figyelmét nem annyira a keleti, az egykori Lengyel–Litván Unióhoz tartozó területek²² kötötték le – ez nem jelenti azt, hogy ne tartottak volna igényt rájuk! –, mivel úgy gondolták, hogy ott a vidéki népesség sohasem volt többségében len-

17 Karch, 2020. 110.; Tooley, 1988. 59–60.

18 Bjork, 2016. 117.; Kamusella, 2016. 8–9.

19 A 20. századi közép- és kelet-európai társadalmakra egyébként jellemző volt, hogy a többidentitású vagy identitás nélküli csoportok mindig ahhoz a nemzetiséghez tartozónak vallották magukat, amely éppen kiterjesztette saját nemzetállami határait az ő lakóhelyükre. Kamusella, 2016. 12–13.; Rodriguez, 2016. 91–92.

20 Győrfi, 2013. 194–198.; Rodriguez, 2016. 90.

21 A lengyel politikai hangulat jobbrtolódásával, már 1920-tól kezdve a nemzeti demokraták akarata érvényesült. Szokolay, 2009. 258–259.

22 A lengyelek által *Határvidék*nek (Kresy) hívott keleti területek magukban foglalták Litvánia, Fehéroroszország és Ukrajna jelentős részeit.

gyel, az elitet adó egykori lengyel nemesség pedig az évszázadok során felvette a környező népek identitását és vallását. Egészen más volt a hozzáállásuk a nyugati, a német területekhez, ahol megítélésük szerint nagyszámú lengyel lakosság él, amely erősen ragaszkodik nyelvéhez és kultúrájához, és amely alig várja, hogy Lengyelországhoz tartozhasson.²³

A Felső-Szilézia megszerzését célzó lengyel lobbitevékenység már jóval a világháború befejezése előtt megindult. Dmowski, aki az antant szemében a lengyel nép legitim képviselőjét ellátó, párizsi székhelyű Lengyel Nemzeti Bizottságnak volt a vezetője, jó kapcsolatokat épített ki a szövetségesekkel, különösen a francia diplomáciai elittel. Az Egyesült Államokban a világhírű zongoraművész, Ignacy Paderewski fejtett ki aktív tevékenységet a háború utáni Lengyelország érdekében.²⁴ Piłsudski ezzel szemben jó ideig nem tudott az antantnál sikert elérni: a háborúban sokáig a központi hatalmak oldalán harcolt, és noha később a németek bebörtönözték, valamint ő maga is meg kívánt szabadulni a németektől, a háború alatt és után is tudható volt, hogy úgy véli: Lengyelország jövőjére nézve Oroszország jelenti a nagyobb fenyegetést.

Berlin

Németország mind kül-, mind belpolitikailag igen sajátos képet mutatott: a háború befejeztével és a köztársaság kikiáltásával egyrészt megnyílt az út egy új, demokratikus berendezkedésű állam kialakítása felé. Az új német kormányzat elismerte a vereséget (ám Németország bűnösségét nem), számolt azzal, hogy jóvátételt kell majd fizetnie a győzteseknek, de igyekezett is minimalizálni azokat. Hajlandónak mutatkozott a kisebbségek jogait biztosítani, de el kívánta kerülni a nagyobb határmódosításokat. Noha a korábban a hatalomtól évtizedekig távol tartott munkáspártok kormányzó erővé váltak, ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy a korábbi, kisebb részben liberális, nagyjából konzervatív, de többségében mindenképpen nacionalista körök tartósan veszítettek volna a befolyásukból.

A német kormányzaton mindezzel együtt nagy volt a nyomás: meg kellett felelnie mind a belső, mind a külső elvárásoknak, és egyszerre kellett stabilnak, erősnek és kormányzóképesnek, illetve demokratikusnak és együttműködőnek lennie (vagy legalábbis annak tűnnie). Külpolitikai téren mindenekelőtt el kellett nyernie a győztesek bizalmát, és be kellett bizonyítania, hogy az új rendszer szakított a császárság korát jellemző militarista, imperialista mentalitással, és ennél fogva értelmetlen lenne indokolatlanul nagy büntetést kiszabni rá. Ennek főként az angol-szász hatalmak irányában volt racionalitása, ugyanis azt világosan látni lehetett, hogy Franciaország megbékítésére jóformán semmi esély nem volt.

Bár mind a francia, mind a lengyel katonai és politikai elit nyomást gyakorolt, hogy a német katonaság és közigazgatás vonuljon ki Felső-Sziléziából, a berlini

23 Felső-Szilézia megszerzése csak az 1880-as évektől kezdve jelent meg a lengyel nemzeti törekvések között. Struve, 2016. 211–212.; Szokolay, 2009. 255–256.

24 Bár Paderewski hivatalosan függetlenként tevékenykedett, (kül)politikája terén érezhetően a nemzeti demokratákhoz állt közelebb. Hagen, 2001. 7.; Harrington, 1974. 27.

kormány ellenállt, arra hivatkozva, hogy erről a fegyverszüneti megállapodásban nem esett szó. Hogy biztosítsák a terület feletti irányítást, és hogy elejét vegyék az esetleges lengyel területszerző akcióknak és megmozdulásoknak, a régióban állomásoztatták a 117. gyaloghadosztályt Karl Höfer tábornok parancsnoksága alatt.²⁵

*A Szövetséges és Társult Hatalmak*²⁶

Amikor nem sokkal a tűzszünet aláírása után, 1919. január 12-én a győztes hatalmak vezetői összeültek Párizsban, hogy meghatározzák a háború utáni Európa határait, még nem is sejtették, hogy mennyire elhúzódó, összetett tárgyalási folyamatok veszik majd kezdetüket, melynek során a tegnap barátai a ma riváisaivá válnak, és olyan területekről és olyan népek sorsáról kell majd dönteniük, amelyekről egészen addig nem is hallottak.

Abban a vonatkozásban, hogy a háború után létre kell majd hozni egy lengyel nemzetállamot,²⁷ egyetértés volt a felek között, ám merőben más indokok vezették az egyes szereplőket. A franciák, akik delegációját Georges Clemenceau miniszterelnök vezette a békekonferencián, eltökéltek voltak, hogy mind gazdasági, mind katonai téren meggyengítik Németországot, hogy lehetőség szerint soha többé ne jelentsen fenyegetést Franciaországra. Ennek érdekében hajlandók voltak egy erős Lengyelországot létrehozni Németország keleti határainál. Az elképzelésbe könnyen beilleszthető volt a lengyel nacionalisták azon igénye is, hogy az egyértelműen etnikailag lengyel területek mellett Németország második legjelentősebb ipari vidéke, Felső-Szilézia is kerüljön az újjászülető Lengyelországhoz.²⁸

Nagy-Britannia esetében már nem volt egyértelmű, hogyan is fog dönteni. Noha Wilson elnök, és egyáltalán az amerikai delegáció képviselői hangoztatták, hogy a nemzetközi kapcsolatok terén túl kell lépni a korábbi birodalmi mentalitáson, a brit delegáció, melyet David Lloyd George miniszterelnök vezetett, továbbra is a meghatározó hatalmak közötti *erőegyensúlyt* kívánta fenntartani. Ennek folytán egyrészt egyetértett azzal, hogy Németországot gazdaságilag és katonailag meg kell gyöngíteni, másrészt viszont nem kívánta, hogy Németország korábbi domináns európai szerepét Franciaország, a „rég nagy rivális” vegye át.²⁹

Wilson elnök kollégáinál nagyobb idealizmussal vetette bele magát a békekonferenciába, és erős humanizmusából adódóan oly módon kívánta rendezni az államok és nemzetek közötti nézetkülönbségeket, hogy még egyszer hasonló mértékű háborúra – de egyáltalán háborúra – ne kerüljön többé sor. A külső, független bíró szerepét azonban ő sem tudta mindig megtartani, és rendre rákényszerült arra,

25 Harrington, 1974. 30.

26 Mivel az Egyesült Államok hivatalosan sohasem lett az antant tagja, a diplomáciai megfogalmazás szerint csak mint „társult” állam vett részt mind a harcokban, mind a tárgyalásokon.

27 Érdeemes megemlítenünk, hogy mire Párizsban a győztesek egyáltalán elkezdtek a létrehozandó lengyel állam kérdésével foglalkozni, a független Lengyelországot már kikiáltották, és a későbbiek során is a békekonferencia döntéseivel inkább csak nyugtázta a de facto létrejött helyzetet, mintsem sem ténylegesen formálta volna az eseményeket. Macmillan, 2005. 90–91.

28 Harrington, 1974. 27.; Rodriguez, 2016. 91.

29 Kamusella, 2016. 16.; Macmillan, 2005. 253.

hogy pacifista idealizmusát a nagypolitika rideg pragmatizmusára cserélje. Különösen igaz volt ez azon esetekben, amikor nyilvánvalóan nem lehetett valamennyi érintettet kielégíteni, és végül bárki mellett is tette le a voksát, a többieket magára haragította. Az amerikai külpolitika emellett olyan rendezést kívánt tető alá hozni a kontinensen, hogy mind a győztesek, mind a vesztesek képesek legyenek törleszteni adósságaikat, illetve jóvátételt fizetni.³⁰

Pénz beszél...

A politikusok és diplomaták magasztos, ám a valóságtól nemritkán teljesen elrugaszkodó és kultúrrasszizmustól sem mentes állításai mellett azonban az egyik legfontosabb – ha nem a legjelentősebb – érv a terület megszerzéséhez a gazdasági volt. Szilézia évszázadokra visszamenőleg híres volt iparáról, a 19. századi ipari forradalom pedig még inkább kidomborította a térség ipari jellegét. A 20. század elején Felső-Sziléziát már mint Európa legfontosabb ipari központjainak egyikét tartották számon. A legnagyobb gyárak, üzemek és finomítók Felső-Szilézia keleti részében, az úgynevezett „ipari háromszögben” terültek el.³¹ Az ipari potenciál mellett a nyersanyagbázis³² volt az a tényező, amely a térséget kiemelten fontossá tette mind a német, mind a lengyel politikusok szemében. A 20. század elején még a szén számított a legfontosabb fűtőanyagként, és tekintettel arra, hogy a világháború a kontinensen drámai tüzelőanyaghiányt okozott,³³ az amúgy is jelentős felső-sziléziai széntermelés jelentősége rendkívül megnőtt.³⁴

Mindemellett említést kell tenni arról is, hogy valamennyi érintett fél – a szociáldemokratáktól a liberálisokon és konzervatívokon át a nacionalistákig – időről időre előhozakodott a bolsevizmustól való félelem „Jolly Joker kártyájával”, amivel bármikor hatásosan tudtak érvelni saját igazuk mellett. Eszerint ha a veszteseket „indokolatlanul nagy” büntetéssel sújtják, félő, hogy a lakosságuk elkeseredettségében forradalmat robbant ki és a bolsevikokat juttatja hatalomra. De ha a győztesek sem kapják meg azt, ami „jogosan őket megilleti”, akkor is lehet attól tartani, hogy a társadalmuk radikalizálódik, és szélsőbaloldali kormány kerül hatalomra. Jelen cikk nem kíván vállalkozni arra, hogy választ adjon arra, vajon akár Németországban, akár Lengyelországban volt-e reális esélye ennek. Az viszont tény, hogy a béketárgyalások során valamennyi fél élt a bolsevizmussal való riogatás lehetőségével, és hogy mi számított *túl nagy* büntetésnek vagy *túl kevés* jutalomnak, annak már csak az érintettek képzelete szabott határokat.³⁵

30 Harrington, 1974. 27.; Macmillan, 2005. 232–233.

31 Az „ipari háromszög” nyugaton Gleiwitz (Gliwice), északon Beuthen (Bytom), keleten Myslowitz (Mysłowice) között található. Harrington, 1974. 25.; Kamusella, 2016. 16.; Thomas, 2017. 340.

32 A német gazdaság által használt szén 23, az ólom 34, a cink 81 százalékát ezen területen bányászták.

33 A harci cselekmények közepette gyakran számított, hogy a visszavonuló katonák elárastották a bányákat, hogy az előrenyomuló ellenség így azokat ne tudja majd hasznosítani.

34 Macmillan, 2005. 93., 277.

35 Gerwarth–Horne, 2018. 58–59.

A diplomácia útvesztőjében

A győztes hatalmak vezetőiből álló Legfelsőbb Tanács 1919. január 29-én fogadta először a lengyelek küldöttségét. Piłsudski és Paderewski – aki ekkor már Lengyelország miniszterelnöke volt – távollétében Dmowskiak nyílt lehetősége elsőként képviselni hazája érdekeit a Tanács előtt. Amellett, hogy *hivatalosan (!)* nem tartott igényt litván és ukrán területekre,³⁶ nagyon határozottan kampányolt több kelet-németországi régió, így Felső-Szilézia megszerzéséért is. Noha ezek a területek vagy évszázadok óta, vagy soha nem tartoztak lengyel fennhatóság alá, igényeit azzal igyekezett alátámasztani, hogy ezeken a területeken nagyszámú lengyel népesség él, amely nemzeti érzelme révén mindig is Lengyelországhoz tartozónak érezte magát.³⁷

Noha Dmowski erősen elferdített valósága és túlzó igényei nem különösebben hatották meg a Tanács tagjait – Wilson elnök például Dmowski hosszú monológjai alatt a falon lévő szőnyeget nézegette –, összességében figyelembe vették a lengyel fél javaslatát. Ez persze nem jelentette azt, hogy ne kívánták volna meghallgatni saját szakértőik véleményét is. Így született meg februárban a Lengyel Ügyek Bizottsága: az a szerv, amelynek célja, hogy támogassa a döntéshozókat a Lengyelországgal kapcsolatos események és hírek értelmezésében, és amelynek feladatát képezte, hogy tegyen javaslatot Lengyelország jövőző igazságos határainak meghúzására.³⁸

A Bizottság brit és amerikai tagjai igyekeztek a lengyel határokat etnikai alapon megállapítani, ami egyáltalán nem volt könnyű feladat, mivel az évszázadok során Kelet- és Közép-Európában a helyi népek rendkívül összekeveredtek. A Bizottság emellett megpróbálta számításba venni a földrajzi, a gazdasági és a logisztikai tényezőket is: ennél fogva a fontosabb vasútvonalakat nem szándékozott országhatárokkal kettévágni. A franciák általánosságban egyetértettek a gazdasági szempontok figyelembevételével, ám ha vita alakult ki a Bizottságban, következetesen mindig a lengyel fél javára szavaztak, mondván, hogy egy életképes Lengyelországnak képesnek kell lennie magát megvédeni mind a nyugatról, mind a keletről jövő fenyegetésekkel szemben. A franciák e tekintetben számíthattak az olaszok támogatására.

A Tanács március 19-én vitatta meg a Bizottság határtervezetét, és bár törekedtek arra, hogy minél kevesebb német kerüljön lengyel uralom alá, így is 2,132 millió német talált volna magát a határ másik oldalán.³⁹ A tervezet igencsak vegyes reakciókat váltott ki a Tanács tagjaiból: bár nagy vonalakban elfogadták a benne foglalt javaslatokat, Lloyd George komoly aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy Németországra esetleg túl nagy büntetést készülnek kiszabni. Ha ugyanis

36 Ez a tárgyalások során sem Dmowskit, sem Paderewskit nem akadályozta meg abban, hogy síkra szálljanak többek között Kelet-Galícia megszerzéséért.

37 Macmillan, 2005. 271–272.; Rodriguez, 2016. 91.

38 A Bizottság elnöke Jules Cambon francia diplomata, tagjai pedig a francia Henri Le Rond tábornok, a brit Sir William Tyrrell, az olasz Pietro Paolo Torretta márkí, a japán Otchiai és az amerikai Isaiah Bowman voltak. Harrington, 1974. 29.; Macmillan, 2005. 271–273.

39 Macmillan, 2005. 274.

a német társadalom széles rétegei igazságtalannak érzik a békét, az csak megágyaz majd egy jövőendő újabb háborúnak, bár itt nemcsak a nacionalizmus és az irredentizmus fellángolásának veszélyét emelte ki,⁴⁰ hanem sokkal inkább annak lehetőségét, hogy Németországban is a bolsevikok kerülnek hatalomra, akik közösen az oroszokkal világhódításra indulnak majd. Ennek fényében, érvelése szerint, nem szabad a német gazdaságot teljesen megroppantani, és a határokat is úgy kell módosítani, hogy minél kevesebb német kényszerüljön lengyel uralom alá. Wilson, akit szintén aggasztott a német társadalom esetleges bolsevizálódásának veszélye, egyetértett Lloyd George okfejtésével, míg Clemenceau elutasította azt.⁴¹

A Tanács tagjai végül visszaküldték a határtervezetet a Bizottságnak újragondolásra. Amint az várható volt, a döntés indulatokat váltott ki a lengyelekben: sokan hazájuk nyílt megsértésének vették, hogy esetleg a remélnél kevesebb terület kaphatnak majd. Dmowski kifejtette, hogy véleménye szerint Lloyd George a kapitalista zsidók ügynöke, akik eltökélten Lengyelország ellen fáradoznak.⁴² A Tanács a tervezetet már március 22-én változatlan formában visszakapta, és sokáig úgy tűnt, hogy ez kerül be a békeszerződésbe.⁴³

A német küldöttséget viszonylag későn, május 9-én fogadták először a Tanács előtt. A delegációval, melyet Ulrich von Brockdorff-Rantzau külügyminiszter vezetett, a béketervezet kézhezvétele után közölték, hogy két hét áll majd rendelkezésükre, hogy észrevételeiket és ellenérveiket a Tanács elé terjesszék majd.⁴⁴ Tekintettel a béketervezet összetettségére, a németek május 20-án haladékat kértek, így végül 29-én nyújtották át észrevételeiket a Tanácsnak.⁴⁵

Aggályukat fejezték a keleti határmódosításokkal kapcsolatban, és ezek között is kiemelten foglalkoztak Felső-Sziléziával. Igazságtalannak érezték mind földrajzilag, mind gazdaságilag a terület elcsatolását, ráadásul nem értettek egyet azzal sem, hogy a terület lakosságának nagy része „vitathatatlanul” lengyel lenne.⁴⁶ Bár a Lengyel Ügyek Bizottsága Felső-Sziléziát olyan korábbi statisztikák alapján ítélte Lengyelországnak, melyek szerint a lakosság nagyjából 65 százaléka lengyel volt,⁴⁷ a németek ellenérvelése szerint az ottani szlávok nem teljesen lengyelek, ráadásul soha sem mutattak érdeklődést egy önálló Lengyelország iránt. Kitértek arra, hogy a terület már sok évszázada nem tartozik Lengyelországhoz, és hogy gazdagságát és fejlettségét a németeknek köszönheti. Ráadásul a területen található szén- és ércbányák elvesztése – ha figyelembe vesszük azt is, hogy ekkoriban a Saar-vidék megtartása is erősen kérdéses volt – hatalmas csapás lenne a német gazdaságnak. Érvelésük szerint, ha

40 Harrington, 1974. 31.

41 Gerwarth–Horne, 2018. 60.; Macmillan, 2005. 252–253.

42 Macmillan, 2005. 275.

43 Harrington, 1974. 31.

44 Macmillan, 2005. 554.

45 Harrington, 1974. 32.; Rodriguez, 2016. 91.

46 Rodriguez, 2016. 91.

47 A tárgyalások során a népszámlálási adatok a lengyel delegáció érvelését támasztották alá, ugyanis az évtizedek során a német hivatalnokok a sziléziaiakat – szlávok lévén – következetesen lengyelként tüntették fel. Szintén sokatmondó e tekintetben, hogy a németek a sziléziaiak saját szláv nyelvét a *Wasserpolnisch* kifejezéssel illették. Bjork, 2016. 110.

ezeket elveszik Németországtól, nem lesznek képesek teljesíteni a jóvátételi kötelezettségeiket, miközben Varsó elegendő szénmezőt kaparintott meg.⁴⁸

A németek is kijátszották a „bolsevik veszedelem kártyáját” a tárgyalások során. Ezt az érvet ironikus módon éppen azok a katonai körök hangoztatták a legmarkánsabban, amelyek 1917 elején kulcsszerepet játszottak abban, hogy Vlagyimir Iljics Uljanovot (Lenin) külföldi száműzetéséből visszacsempésszék Oroszországba, hogy forradalmi zűrzavart keltsen. Szégyentelenségükben a *Soldateska* képviselői odáig mentek, hogy Németországot a keletről érkező bolsevik fenyegetés elleni védőbástyaként tüntették fel.⁴⁹

Az idő előrehaladtával és a Felső-Sziléziáról szerzett információk gyarapodásával a béketeremtőkben felvetődött a gondolat, hogy ha tényleg nyelvi viszonyait tekintve sokszínű, gazdaságilag pedig rendkívül fontos régióról van szó, érdemes lehet megkérdezni a lakosokat. A referendum ötlete leginkább a brit diplomácia köreiből volt népszerű, és Arthur Balfour külügyminiszter is határozottan kiállt emellett, mert ha egy heterogén terület hovatartozásáról egyoldalúan döntenek, azzal csak kikövezik az utat az állandó ellenségeskedéshez.⁵⁰ A német kormányzat, mely szintén felismerte, hogy a régiót biztosan elveszíti diplomáciai úton, népszavazás útján viszont esetleg megnyeri, nem állt a kezdeményezés útjába.⁵¹

A népszavazás intézménye nem volt ismeretlen a Németországtól elcsatolni kívánt, vitatott területek ügyében, mivel korábban már több helyen is felvetődött: a kelet-poroszországi Allensteinban (Olsztyn) és Marienwerderben (Kwidzyn) a Lengyelországhoz tartozás ügyében, Észak-Schleswigben a vegyes: német és dán lakosság miatt, illetve a franciák által olyannyira áhított Saar-vidéken.⁵²

A népszavazás kérdése végül június 3-án került a Tanács elé. Lloyd George, bár nem ellenezte, hogy a terület Lengyelországhoz kerüljön, aggódott amiatt, hogy azzal csak további indokot adnának a német nacionalistáknak az ellenségeskedésekhez és az irredenta törekvésekhez, így inkább a népszavazás mellett döntött (noha meg volt győződve róla, hogy a lakosság többsége a Lengyelországhoz tartozásra fog majd szavazni).⁵³ Wilson és Clemenceau ellenezték a népszavazást, arra hivatkoztak, hogy a területet már januárban odaigérték a lengyeleknek. Lloyd George viszont azzal érvelt, hogy még semmilyen szerződést nem írtak alá, így még bármikor visszakozhatnak.⁵⁴

Clemenceau emlékeztette a többieket: a helyi közigazgatás szinte teljes egészében német kézben van, és amíg ez így van, igazságos és szabad népszavazásra nincs esély. Ennek elkerülése érdekében Lloyd George felvetette, hogy a vá-

48 Harrington, 1974. 33.; Macmillan, 2005. 277–278.; Rodriguez, 2016. 91–92.

49 Gerwarth–Horne, 2018. 61.

50 Macmillan, 2005. 278.

51 Harrington, 1974. 34.

52 Rodriguez, 2016. 91.

53 Lloyd George és a brit delegáció többi tagja átértékelte a helyzetet, mert miután napvilágot látott a béketervezet, Németország-szerte nemzeti felháborodást váltottak ki a területi követelések, és tömegdemonstrációkra került sor. Május 10-én, a legnagyobb felső-sziléziai megmozduláson, Oppenben a becslések szerint 20 ezer ember tüntetett a régió elcsatolása ellen. Karch, 2020. 114.

54 Harrington, 1974. 35.; Rodriguez, 2016. 92.

lasztások tisztaságát és rendjét is a szövetségesek által kiküldött katonaság felügyelje. Az ötlet pozitív visszhangra talált, és Wilson és Clemenceau is beleegyezett.⁵⁵

Amikor június 5-én a Tanács elé idézett Paderewskivel közölték, hogy Felső-Szilézia hovatartozásának kérdését népszavazáson fogják eldönteni, a lengyel miniszterelnök teljesen ledöbbsent, mivel már hónapok óta abban a tudatban volt, hogy a régiót Lengyelországnak ígérték. Arról igyekezett meggyőzni a Tanács tagjait, hogy a népszavazás nem oldaná meg a kérdést, mivel a nyugati, vidékesebb területek inkább Németországra, míg a keleti, iparosodottabb körzetek inkább Lengyelországra adnák le a voksukat. A lengyel miniszterelnök azzal fenyegetőzött, hogy lemond, amennyiben változtatnak azon, amiben már megállapodtak, illetve kijelentette: számítsanak arra, hogy a lengyel nép el fogja veszíteni a nyugati szövetségesekbe vetett hitét. Erre az egyébként jó kedélyű Lloyd George felindultan közölte: Lengyelország függetlenségéért és szabadságáért nem lengyel, hanem angol, francia és amerikai katonák adták az életüket. Paderewski kénytelen volt bocsánatot kérni, bár ettől kezdve minden erőfeszítése hiábavalónak bizonyult. A Tanács a referendum megtartása mellett döntött, amit immár a június 28-i versailles-i szerződés keretében írásba is foglaltak.⁵⁶

Itt érdemes kitérni arra, hogy a béketárgyalások során a Legfelsőbb Tanács – amelyet később Négyek Tanácsára neveztek át – messze nem volt annyira lengyelbarát, mint az sok külső szemlélő számára tűnhetett. Ahogy teltek a hónapok, egyre jobban aggasztotta tagjait, hogy Piłsudski csapatai olyan – főleg litván, fehér-orosz és ukrán – területeket is elfoglalnak, ahol a lengyel népesség még relatív többséget sem képezett. Bár felvetődött, végül nem lépett fel a Tanács kemény kézzel a lengyel vezetéssel szemben, ugyanis Paderewskit és kormányát még így is a kisebbik rossznak tekintették, ugyanis tartottak attól, ha megbukik, a bolsevikok veszik át a hatalmat az országban.⁵⁷

Politikai kampányok az önrendelkezés jegyében

Hiába számít a népszavazás intézménye a mai napig az egyik legdemokratikusabb véleménynyilvánítási formának, az események bizonyítják, hogy annak során is akadtak visszasságok. A legelső szépséghibát rögtön a versailles-i szerződés tartalmazta. A szerződés 88. cikkelye kimondta: Felső-Szilézia jövődő határainak meghúzására a Szövetséges és Társult Hatalmak *tesznek majd javaslatot*, tehát végső soron dönthetnének akár a népszavazás eredményével ellentétesen is. Ezen az a kitétel sem változtatott sokat, hogy a döntéshozók figyelembe fogják venni a népszavazás eredményét, a földrajzi tényezőket és a helyi gazdasági lehetőségeket.⁵⁸

Hosszadalmas viták alakultak ki arról, hogy kik vehetnek részt a referendumon. A lengyelek amellet érveltek, hogy csak azok szavazhassanak, akik éppen

55 Harrington, 1974. 36–37.; Macmillan, 2005. 279.

56 Harrington, 1974. 37–38.; Macmillan, 2005. 279.; Rodriguez, 2016. 87., 92.

57 Macmillan, 2005. 272.

58 Rodriguez, 2016. 93.

a területen élnek, míg a németek azt szorgalmazták, hogy azok is, akik a térségben születtek. Végül az utóbbi mellett döntöttek, azzal a kikötéssel, hogy a nem Felső-Sziléziában születettek közül csak azok jogosultak a szavazásra, akik legalább 1904 óta ott éltek. Ezenkívül megszabták a szavazati joggal rendelkezők körét: a 20 év felettiak szavazhattak – viszont a korszakban nem elterjedt módon –, nemre való tekintet nélkül.

A népszavazás szempontjából különösnek mondható, hogy az nem érintette Felső-Szilézia teljes közigazgatási területét. A versailles-i szerződésben több járást (Kreis) Németországnak ítélték, mivel a statisztikák alapján ott szinte kizárólag csak németek éltek.⁵⁹ Hasonló volt a helyzet az egyik déli járás esetében, melyet Csehszlovákia kapott meg. A népszavazás során érintett terület 4150 négyzetmérföldet és 2,28 millió lakost számlált.⁶⁰

Mivel a népszavazást 1921. március 20-ra tűzték ki, mindkét félnek bőven állt idő a rendelkezésére, hogy a lakosság körében kampányoljon. A kampány a lakosság széles tömegeit megmozgatta korra, nemre, társadalmi osztályra és politikai nézetre való tekintet nélkül. Miközben a lengyel kampány során a politikai szereplők közötti együttműködés világnézettől függetlenül viszonylag gyorsan kialakult, a németeknek hosszabb időbe telt egy táborba összehozni a balközéptől a szélső-jobbba terjedő irányzatokat.⁶¹ Végül aztán a jobbközép Katolikus Néppárt mögé sorakoztak fel a pártok, magának a kampánynak a lebonyolításáért pedig a Népszavazási Népbiztosság felelt. A baloldali Németország Független Szociáldemokrata Pártja (Unabhängige Sozialdemokratische Partei Deutschlands, USPD), illetve a szélsőbaloldali Németország Kommunista Pártja (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD) viszont nem kívánt a kampányban részt venni, mivel az egészet nacionalista projektnek tartotta, amely nem szolgálja a lakosság valódi érdekeit.⁶²

A kampányok – amint az sejthető volt – bőségesen felsorakoztattak valós és a valóságtól teljesen elrugaszkodott, mérsékelt és a végletekig szélsőséges érveket és ellenérveket. A lengyelek rákényszerültek, hogy nyomtatott kampányanyagokat ne csak lengyelül, hanem németül is terjesszék. Ezzel nem is annyira a német ajkú lakosságot kívánták megszólítani, hanem éppen a saját lengyel ajkú célcsoportjaikat, amelyek a bismarcki Kulturkampf következtében 1872 óta németül tanultak olvasni, és többnyire nem értették a lengyel írott szövegeket.

Mindkét fél rendszeresen hangoztatott kulturális, vallási, osztály- és gazdasági érveket, ám érezhetően eltérő hangsúlyokkal. A lengyelek a plakátokon kemé-

59 Grottkau (Grodków), Falkenberg (Niemodlin) és Neisse (Nysa) járások teljesen, Neustadt (Prudnik) pedig részben. Harrington, 1974. 41.

60 Rodriguez, 2016. 92–93.

61 Az 1918 novemberében alapított, Szabad Egyesület Felső-Szilézia Védelméért (Freie Vereinigung zum Schutz Oberschlesiens) nevű szervezet, amely a hasonló jellegű egyesületek összeolvadása után 1919-től a Hazához Hű Felső-sziléziaiak Szövetsége (Verband Heimattreuer Oberschlesier) nevet viselte, radikálisan lengyelelles és nacionalista programja révén a helyi gyártulajdonosok és kereskedők hangját képviselte, miközben a szintén 1918 novemberében létrejött Breslauer Népi Tanács ennél lényegesen mérsékelt politikát folytatott. Végül a két csoport ernyőszervezeteként 1919 nyarán létrejött a Sziléziai Bizottság, amely a berlini kormányzat kampányát kívánta kívülről segíteni. Tooley, 1988. 62–63.

62 Karch, 2020. 128.; Rodriguez, 2016. 93–94.; Tooley, 1988. 63.

nyen dolgozó, szorgalmas, becsületes emberekként ábrázolták magukat, míg a németeket, az „évszázados elnyomóikat” vegyesen ábrázolták kizsákmányoló kapitalistaként, agresszív militaristaként, katolikusellenes protestánsként vagy népilegen zsidóként.⁶³ Emellett igyekeztek a lakosokat gazdasági szempontok alapján meggyőzni arról, hogy nekik Lengyelországon belül jobb soruk lesz, mivel Németországgal ellentétben a lengyeleknek nem kell majd háborús jóvátételt fizetniük, ráadásul a német jóléti államra jellemző súlyos adók sem fogják őket terhelni.⁶⁴

A lengyelek nagyobb súlyt helyeztek arra, hogy az emberek vallási érzületére is hassanak, emlékeztetve őket, hogy a protestáns porosz kormányzat sohasem szívelte a helyi lakosság körében többségben lévő katolicizmust, ráadásul most ateista-szocialista vezetés került hatalomra Berlinben, így a helyi egyházi érdekek minden bizonnyal sérülni fognak. Ezzel szemben mutatták fel Lengyelországot, ahol katolikus hittársaik várják őket. A lengyel kampány nem említette, hogy a varsói kormány olyan határokért küzd, melyek között a lakosság majdnem egyharmadát ortodoxok, zsidók és protestánsok tennék ki.⁶⁵

A németek ezzel szemben sok szempontból kénytelenek voltak korlátozni magukat: nem mintha nem nyúltak volna ők is a lengyelekhez hasonlóan a kultúrasszizmus eszközéhez, ám fontosabb volt, hogy mind a felső-sziléziai lakosságnak, mind a győztes hatalmaknak azt közvetítsék magukról, hogy a régi antidemokratikus, militarista, sovinszta vezetést lecserélték, és most éppen egy teljesen új mentalitású Németország van születőben. Ennek fényében mind a balközép Németország Szociáldemokrata Pártja (Sozialdemokratische Partei Deutschlands, SPD), mind a jobbközép Német Centrumpárt (Deutsche Zentrumpartei, Zentrum) a kampány során többször is érezhetően önmérsékletet gyakorolt. Ebbe a képbe jól beleillett a tény, hogy az átmeneti és területileg korlátozott politikai erőszak ellenére Németországon belül viszonylagos béke honolt,⁶⁶ miközben az újjászületett Lengyelország, ahol továbbra is kötelező volt a sorkatonai szolgálat, egymás után indított háborúkat szomszédjai ellen.⁶⁷

A propagandaüzenetek is teljesen más hangot ütöttek meg német részről: nem az etnikai dimenziót helyezték előtérbe, hanem az állampolgári hűséget, így a kérdés nem is az volt, hogy az érintettek lengyelek vagy németek akarnak-e lenni, hanem hogy lengyel vagy német állampolgárok. Ez némileg könnyített a választókra nehezedő nyomáson, mivel felkínálta a lehetőséget, hogy továbbra is lengyelek vagy sziléziaiak maradhassanak Németországon belül. A lengyelekkel ellentétben nem a kulturális-vallási, hanem a szociális különbségek kidomborítására fektették a hangsúlyt, rámutatva, hogy Németországon belül magasabb életszínvonal várja

63 Bjork, 2016. 113–115.; Rodriguez, 2016. 94–95.

64 Karch, 2020. 129.

65 Uo. 134.

66 A leghíresebbek közé tartozott a szélsőbaloldal részéről az 1919-es berlini Spartacus-felkelés, illetve az 1920-ban a Ruhr-vidéken kitört lázadás, a szélsőjobboldal részéről pedig az 1920-as Kapp-puccs. Wilson, 2016. 56.

67 Varsó 1919 és 1921 között területszerző háborúkat vívott Csehszlovákiával, Litvániával, Ukrajnával, illetve Szovjet-Oroszországgal. Böehler, 2015. 66.; Karch, 2010. 132–133.

őket. A kultúrasszizmus ennek ellenére a német propagandában is jelen volt: a lengyel határokon belülrre került kelet-európai népek civilizálatlanságával riogatták a felső-sziléziaiakat.⁶⁸

A kampánynak részét képezte, hogy a helyi lakosság szimpátiájának elnyerése érdekében a porosz törvényhozás 1919. október 14-én, a lengyel parlament (szejm) 1920 júliusában olyan törvényeket alkotott, melyekben széles körű autonómiát biztosítottak Felső-Szilézia számára oktatási, kulturális, nyelvi és egyházpolitikai kérdésekben.⁶⁹ A német kormányzat még annak lehetőségét is felvetette, hogy a meglévő föderális keretekbe illeszkedve Felső-Sziléziából önálló szövetségi tagállamot hozzanak létre.⁷⁰

Végül érdemes szót ejtenünk a helyi lakosság csupán egy százalékát kitevő zsidóságról. A főként a városokban letelepedett, a német társadalomba jóformán teljesen asszimilálódott zsidók között is zajlott a propagandamunka. A legintenzívebben a legerősebb német zsidó szervezet, a liberális beállítottságú Zsidóhitű Német Állampolgárok Központi Szövetsége (Central-Verein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens, CV) kampányolt.⁷¹ Egyre többször esett szó a Kelet-Európában folyó pogromsorozatokról, melyeket számos alkalommal éppen a lengyelek robbantottak ki.⁷² Noha Piłsudski elítélte az antiszemita megmozdulásokat, nem tudott hatékonyan fellépni ellenük. Dmowski viszont több alkalommal nyíltan beszélt arról, hogy a németekkel együtt a zsidókat is el akarja üldözni Lengyelország területéről,⁷³ így nem tűnt valószínűnek, hogy egy nemzeti demokrata párti többségű Lengyelországban aktívan fel fognak majd lépni az antiszemita gyűlölködéssel szemben. A másik oldalról, Németországról, ahol bár a háború előtt, alatt és után is létezett antiszemitizmus,⁷⁴ azonban azt feltételezték, hogy a hatalmon lévő szociáldemokrata, liberális és konzervatív pártok nem fognak teret engedni a na-

68 Karch, 2020. 130., 133.; Rodriguez, 2016. 97–99.

69 Karch, 2020. 120.

70 Tooley, 1988. 77.

71 A német zsidóság megoszlott saját németországi/európai jövője megítélése vonatkozásában. Míg a Zsidóhitű Német Állampolgárok Központi Szövetsége tagjai azt vallották, hogy a zsidóság a német társadalom szerves részét képezi, és ennélfogva az asszimilációt részesítették előnyben, illetve a teljes jogegyenlőségre törekedtek, addig a cionisták (Zionistische Vereinigung für Deutschland, ZVfD) – akárcsak Európa számos más részén – nem hittek abban, hogy a jogegyenlőség valaha is elérhető, ezért egy saját állam megalapítását vagy legalábbis egy saját autonóm terület kialakítását propagálták. Hagen, 2001. 1., 10.

72 Az egyik leghíresebb és legnagyobb visszhangot keltő eset az 1918. novemberi lembergi (lengyelül: Lwów; ukránul: Lviv) mészárlás volt, de hasonló esetekre került sor Krakkóban, Pínskben, Lidában, Vilnában (litvánul: Vilnius), illetve számos más elfoglalt településen.

73 Szokolay, 2009. 259.

74 Németországban az antiszemita fellángolás inkább csak az 1920-as évek közepétől, a politikai élet jobbrtolódásával következett be.

gyobb szabású gyűlölködésnek.⁷⁵ Ennek fényében nem is meglepő, hogy a népszavazáson a zsidók többsége Németország mellett döntött.

A bányászstrájtól a felkelésekig

A tűzszünetet 1918 novemberében írták alá, a fegyverek a frontokon elhallgattak, és megkezdődtek a diplomáciai tárgyalások a felek között. Ez azonban messzemenően nem jelentette azt, hogy ezzel az erőszak is abbamaradt volna, és az élet visszatért volna a megszokott, háború előtti kerékvágásába. A háborús vereség és az államhatalom megingása hatására Felső-Sziléziában is megsokszorozódtak a bűnelkövetések, melyek nemegyszer gyilkossággal végződtek. Noha ezek aligha voltak a német és lengyel etnikumok közötti gyűlölködés következményei, a politikai szereplők igyekeztek annak beállítani őket, hogy a másik csoportot befeketítsék, és ezt a képet a korabeli sajtó is hajlamos volt felerősíteni.⁷⁶

Az első felső-sziléziai felkelésre 1919. augusztus 17. és szeptember 1. között került sor, és eleinte nem is nemzeti motivációjú cselekményként, hanem széles körű strájkként kezdődött, ugyanis a bányászok tiltakoztak a magas élelmiszerárak ellen. A bányászstrájk szinte mindenhol legkésőbb 48 órán belül lecsillapodott, a megmozdulás azonban ekkorra már átcsapott egy lengyel nemzeti fegyveres felkelésbe.⁷⁷ A bevetett német, többnyire Freikorps⁷⁸ csoportokból álló Grenzschutz (a határok végleges meghúzásáig a keleti határvidék védelmére létrejött) alakulatok létszáma ugyan lényegesen kisebb volt, felszerelésben és kiképzésben felülmúlták a lengyel felkelőket, és rövid úton levertek a megmozdulásokat.⁷⁹ Mivel a Freikorps alakulatok túlbuzgóságról tettek tanúbizonyságot, a német kormányzat már augusztus 24-én kénytelen volt visszaparancsolni őket. A szabadcsapatok által elkö-

75 Hagen, 2001. 7–10.; Karch, 2020. 195–196.

76 Wilson, 2016. 54–55.

77 Bár az önálló lengyel hadsereg megszervezése már 1918 októberében (tehát még a háború vége előtt) megkezdődött, a folyamat lassan haladt, mivel a lengyel fegyveresek heterogén háttérrel és előélettel rendelkeztek. Egyszerre voltak jelen a korábban a német, az osztrák–magyar, a cári orosz reguláris hadseregben szolgált, valamint a franciák által a Kék Hadsereg keretében kiképzett és felszerelt katonák; a korábbi, a központi hatalmak oldalán harcoló légiósokból létrehozott Lengyel Fegyveres Szervezet (Polska Organizacja Wojskowa, POW) tagjai; a tengerentúlról érkezett önkéntesek; továbbá a frissen behívott újoncok. Egy ilyen vegyes összetételű, képzettségű és felszereltségű haderőt összhangba hozni, mint az kiderült, évekbe telt. Eichenberg, 2018. 222–223.

78 Freikorps [szabadcsapatok] néven illettük azokat a háború után alakult, főként jobboldali nacionalistákból álló, egy-egy karizmatikusabb parancsnok köré tömörülő csoportokat, amelyek a háború befejezésének ellenére is tovább kívántak harcolni a német birodalmi célokért. A német kormányzattal csak félhivatalosan voltak hajlandók együttműködni, főként akkor, amikor a kormányzati célok a sajátjaikkal azonosak voltak. Tevékenységük főként a német és a baltikumi területekre terjedt ki, és egyszerre harcoltak az ellenségesnek titulált nemzetiségek és a hazaárulónak bélyegzett liberális és baloldali politikai szereplők ellen. Böhler, 2015. 69.; Gerwarth–Horne, 2018. 62. Lásd még: Barth, 2006; Sauer, 2010.

79 A lengyel felkelők megölték 9 civilt és 70 német fegyverest, míg a német rendvédelmi alakulatok körülbelül 210 lengyel felkelővel végeztek, illetve legalább 58 olyan személlyel, akiről nem lehet teljes bizonyossággal megállapítani, hogy civilek vagy felkelők voltak.

vetett atrocitásokat azonban a kormányzat csak korlátozni tudta, teljesen megfékezni nem.⁸⁰

A felkelés, már csak a harcoló felek összetétele miatt is, paramilitáris jelleget öltött, aminek jellegzetes velejárói a civil lakossággal szembeni atrocitások. A lengyelek nagyjából 200 német túszt áttereltek a lengyel határon, és néhányukat egészen októberig fogva tartották, majd szabadon engedésükért cserébe amnesztiát kértek a német kormánytól a felkelésben részt vevők számára.⁸¹

Az események kapcsán érdemes megemlíteni, hogy noha a lengyel nacionalista vezetés és a német kommunista felső körök hivatalosan elhatárolódtak egymástól, alsó szinten, a sztrájkokban való részvétel során gyakran megvalósult az együttműködés 1917–1919-ben. Ennek az volt az oka, hogy ugyanazon csoportok: a kapitalisták, a földbirtokosok, a közigazgatási vezetők és a militaristák ellen léptek fel. Ám míg a kommunisták ezt osztályalapon tették, a lengyel nacionalistáknál az etnikai hovatartozás is meghatározó volt.⁸² 1918–1919 folyamán, a romló közállapotok időszakában nehéz volt megállapítani, hogy a sztrájkokért a szélsőbaloldali vagy a lengyel nacionalisták a felelősek, mivelhogy a munkások és a bányászok többsége lengyel nemzetiségű volt.⁸³

A németek 1920. február 1-jén adták át a terület irányítását a Henri Le Rond tábornok által vezetett Szövetségek közti Bizottságnak (La Commission Inter-Alliée de Haute-Silésie),⁸⁴ Felső-Szilézia így a Népszövetség ideiglenes protektorátusává vált. A lakosság erre az időre külön, a Bizottság által bevezetett útlevelet is kapott. A rend fenntartását a német katonai és Grenzschutz-alakulatoktól a Bizottság alá rendelt körülbelül 20 ezer fős szövetséges katonaság vette át (15 ezer főt a franciák, 5 ezret pedig az olaszok adtak).⁸⁵ Mivel a Bizottság nem rendelkezett elegendő személyi és anyagi forrással, a német közigazgatási és rendőri állomány egy jó része a Bizottság alá rendelve továbbra is a helyén maradt.⁸⁶

A második felső-sziléziai felkelésre 1920. augusztus 19. és 31. között került sor, és mind intenzitásában, mind a lakosságra kifejtett hatásaiban lényegesen kisebb volt az egy évvel korábbihoz képest.⁸⁷ Kirobbanásának oka, hogy a német kormányzat az éppen tomboló lengyel–szovjet háborúban semleges álláspontra helyezkedett, és megtiltotta, hogy bármelyik félnek anyagi vagy személyi segítséget nyújtsanak. A szövetségesek ettől függetlenül szállítottak utánpótlást a varsói kor-

80 Wilson, 2016. 57–59.

81 Tooley, 1988. 63–64.

82 Karch, 2020. 106–109.; Wilson, 2016. 55–56.

83 Tooley, 1988. 59.

84 A Szövetségek közti Bizottság további tagjai voltak a brit Harold Percival ezredes, az olasz Alberto de Marinis tábornok. Az Egyesült Államok a terület megszállásában nem vett részt.

85 Mivel a franciák adták a katonák túlnyomó részét – a 15 zászlóaljából 12-t –, a francia 46. gyaloghadosztály parancsnoka, Jules Gratier tábornok kapta meg a szövetséges megszálló erők feletti parancsnokságot is. A britek hónapokig nem küldtek saját csapatokat a területre, mivel úgy ítélték meg, hogy azokra szükségük van az ír függetlenségi harcok, illetve az angliai ipari központokban kirobbant szocialista munkás-lázadások leveréséhez. Thomas, 2017. 342.; Tooley, 1988. 65–66.

86 Karch, 2020. 121.; Wilson 2016. 62.

87 A felkelők körülbelül 100 némettel végeztek, míg a rendvédelmi szervek 19 felkelőt öltek meg.

mányzatnak német területeken keresztül, mire tiltakozásul augusztus 17-én Felső-Szilézia számos pontján a német lakosok tüntetéseket szerveztek, melyek többször nyíltan lengyelelles lincshangulatba fordultak át.

Noha a tüntetések másnapra lecsitulak, Wojciech Korfanty, a Lengyel Népszavazási Bizottság (Polski Komisariat Plebiscytowy) vezetője úgy ítélte meg, hogy a szövetséges rendfenntartó erők képtelenek megvédeni a lengyel lakosságot a németektől, ezért 19-ére fegyverbe szólította a lengyel lakosokat. A felfegyverzett bányászokból és a Lengyel Fegyveres Szervezet tagjaiból álló, nagyjából 50 ezer felkelő birtokába vette az ipari háromszöget, illetve a régió déli részét. A létszámában és felszerelésében lényegesen gyengébb német rendőri szervek⁸⁸ nem tudtak érdemi ellenállást kifejteni, a francia csapatok pedig nem léptek fel a felkelőkkel szemben. Komolynak vehető ellenállásra csak az olasz kontingens részéről került sor, ám ők is veszteségek nélkül zárták az eseményeket.⁸⁹ A helyzet csak szeptember elejére rendeződött, amikor is a felek megegyeztek abban, hogy a terület ismét a szövetséges megszálló erők ellenőrzése alá kerül.⁹⁰

A szavazóurnáktól a tárgyalóasztalig

A Szövetségek közötti Bizottság igyekezett elkerülni annak esélyét, hogy közvetlenül a népszavazás előtt bármelyik fél egy újabb felkelést robbantson ki, illetve hogy az eszkálálódjon. Ennek érdekében 1921. március 8-tól olyan rendeleteket adtak ki, amelyekben korlátozták a gyűlések és felvonulások számát, a plakátok és egyéb kampányeszközök használatát, illetve a bor- és likőrárúsítást. A britek mindemellett kétezer katonát – négy zászlóalj – küldtek a jelen lévő francia és olasz megszálló erők kiegészítésére.⁹¹

Az 1921. március 20-i szavazás csaknem teljes körű részvétellel zajlott, tekintve hogy a jogosultak 97,5 százaléka az urnákhoz járult. A Németország-pártiak 59,6 százalékat értek el 707 488 szavazattal, míg a Lengyelország-pártiak 40,4 százalékat 479 369 szavazattal.⁹² A régió északi és nyugati részein, illetve a nagyobb városokban németpárti, míg déli részein, illetve a kevésbé urbanizálódott területeken lengyelpárti többség született, azonban éppen a kulcsfontosságú ipari régióban nagyjából egyenlően oszlottak meg a szavazatok.⁹³

88 1920 márciusában a Szövetségek közötti Bizottság a német Biztonsági Rendőrség (Sicherheitspolizei – Sipo) fegyvereinek többségét begyűjtötte (körülbelül négyezer puskát, 180 géppuskát és 600 ezer lőszert), mivel úgy ítélte meg, hogy a rendőri szervek túlságosan is hajlamosak voltak az erőszakos fellépésekre. A következő átszervezésre júniusban került sor, amikor a szövetségesek a körülbelül négyezer fős Sipo állományának több mint felét leszerelték (azokat, akik nem felső-sziléziai lakosok voltak). A megmaradt 1800 főből létrehozták a Népszavazási Rendőrséget, melyet további 1200 fővel – főként lengyelekkel – bővítettek ki. Tooley, 1988. 67–69.

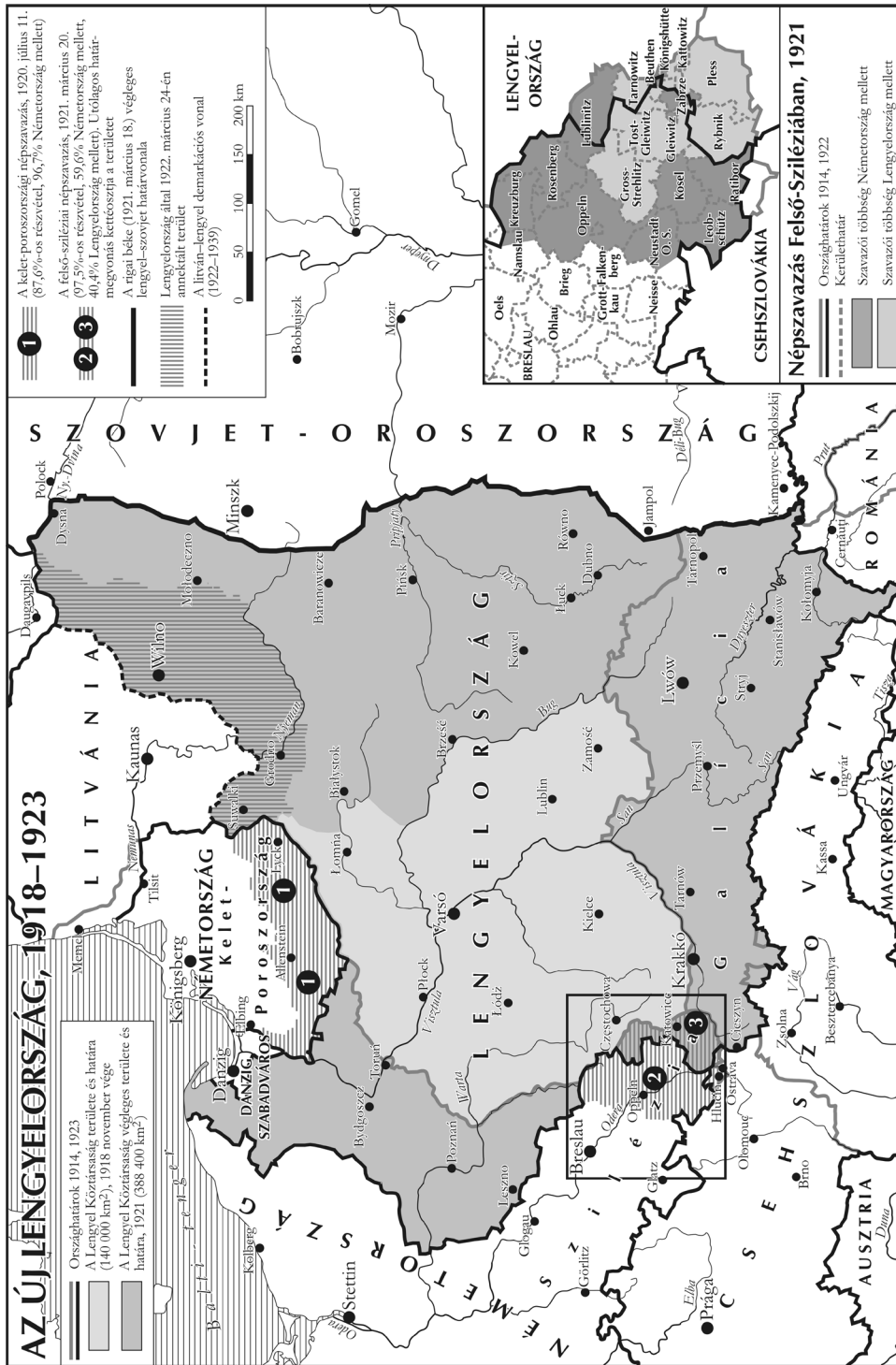
89 Wilson, 2016. 62–63.

90 Tooley, 1988. 73–76.

91 Thomas, 2017. 344.; Tooley, 1988. 87.

92 Karch, 2020. 137.

93 Macmillan, 2005. 279.; Rodriguez, 2016. 100.

A népszavazás előtt és alatt is számos kritika érkezett a lengyelek részéről amiatt, hogy olyanok is szavaztak nagy számban, akik bár a régióban születtek, de az érintett időszakban nem ott éltek. A német állami szervek ugyanis a szavazást megelőzően ingyen szállítottak oda vonattal embereket – összesen nagyjából 191 ezer főt⁹⁴ –, akiknek döntő többsége minden bizonnyal – a német céloknak és várakozásoknak megfelelően – a terület Németországnál maradása mellett döntött. Azonban abban az esetben is a Németország melletti szavazatok vannak többségben, ha – feltételezve, hogy az említettek tényleg valamennyien Németország mellett döntöttek – kivonunk 191 ezer szavazatot a Németországra leadottakból. A németek ezzel szemben azt sérelmezték, hogy a szavazásból kizártak nagyjából 50–100 ezer olyan lakost, akik 1904 után költöztek a régióba, és akik többségéről szintén feltételezni lehetett, hogy Németországra voksolnának.⁹⁵

A lengyel nacionalistákat különösen dühítette, hogy nagyjából 200 ezer, általuk lengyel nemzetiségűnek tartott személy – többségében valószínűleg kettős identitású sziléziaiak – is a németek mellett szavazott. Emiatt hamar elterjedt köztük az a nézet, hogy választási csalás történt. A szavazások viszont titkosak voltak, és a lebonyolításukat felügyelő Szövetségi Bizottság sem tapasztalt kiugró szabálysértéseket. Az pedig, hogy a választásra jogosultak 97,5 százaléka élt a jogával, azt bizonyítja, hogy sem a lengyel, sem a német paramilitáris csoportok nem érték el a céljukat, hogy megfélemlítsék és távol tartsák a másik felet a szavazástól.⁹⁶

A népszavazás eredményének kihirdetése után rögtön elszabadultak az indulatok. A keleti járásokban nagy számban kezdtek bántalmazni olyanokat, akikről tudták vagy feltételezték, hogy Németország mellett szavaztak. Ennek következtében a lakosság jelentős része érezte úgy, hogy saját biztonsága érdekében tanácsosabb elhagynia a keleti területeket.⁹⁷

Két nappal a népszavazás után, március 22-én Korfanty előállt határjavaslatával. A „Korfanty-vonalként” ismertté vált tervezet Felső-Szilézia területének 60, lakosságának 70 százalékát Lengyelországnak adta volna. Ez az elképzelés még a franciáknak is túl szélsőséges volt, így a saját javaslatukban a jövődő határt ettől valamivel keletebbre tolták volna, bár az ipari területek így is lengyel kézbe kerültek volna. A britek és az olaszok ezzel szemben Lengyelországnak csupán kisebb, főként vidéki területeket adtak volna át, míg a régió többsége és az ipari háromszög szinte teljes egésze Németországnál maradt volna.⁹⁸

Korfanty, tartva attól, hogy a diplomáciai küzdelmek során a britek és az olaszok kerekednek majd felül, május 1-jén általános sztrájkra szólította fel a lakosságot, majd május 3-án, a lengyel hadsereggel a háta mögött, kirobbantotta a *harmadik felső-sziléziai felkelést*. A szövetséges erők itt már nem játszottak érdemi szerepet: a brit kontingens néhány nappal korábban kivonult Felső-Sziléziából, az ola-

94 A szavazók egy jelentős részét a Hazához Hú Felső-sziléziaiak Szövetsége szállította a népszavazásra. Tooley, 1988. 62–63.

95 Karch, 2020. 138.; Tooley, 1988. 88.

96 Tooley, 1988. 88–89.

97 Egyedül Kattowitzból már március 22-re hétezer ember menekült el. Wilson, 2016. 65.

98 Karch, 2020. 140–141.; Thomas, 2017. 345.

szok ellenállását a lengyelek rövid idő alatt elsöpörték, a franciák pedig, ahogy az várható volt, kitértek a konfrontáció elől.⁹⁹ A majd két hónapig elhúzódó erőszakos események mind kiterjedésükben, mind brutalitásukban messze felülmúlták a korábbi két év történéseit.¹⁰⁰ A küzdelmek itt már kvázi háború jellegűek, mivel a rendvédelmi, határőr és paramilitáris egységek mellé mindkét oldal részéről egyre nyíltabban felsorakoztak reguláris katonai alakulatok is.

A lengyelek, akik nagyjából 50 ezer fegyveressel rendelkeztek, nyugat felé, a Korfanty-vonalhoz törtek előre. A németek, akik nem akartak várni a Szövetségi Bizottság ellenintézkedéseit, 35 ezer fegyveressel ellentámadást szerveztek. A küzdelmek oroszánrészét a nagyjából 30 ezer főt számláló Felső-sziléziai Önvédelem (Selbstschutz Oberschlesiens, SSOS) vállalta magára, és a harcok során a lengyel felkelők fölé kerekedett.

Az előző évi eseménnyel ellentétben, amikor is az akkori német kabinet diplomáciai okokból ódzkodott attól, hogy az engedélyezett rendőri egységeken felül paramilitáris erőket is bevetessenek a lengyel erők ellen, az új kormányfő, Joseph Wirth már más álláspontot képviselt.¹⁰¹ Noha hivatalosan továbbra is elhatárolódott a szabadcsapatoktól,¹⁰² egy május 18-i megbeszélésen Wirth felhatalmazta Höfer tábornokot, hogy a felkelés leverésére Freikorps csapatokat is bevetessen.¹⁰³ Wirth ezzel valójában csak nyugtázta a már zajló folyamatokat, mivel tudható volt, ezek a csapatok már napok óta harcban álltak a lengyel felkelőkkel.¹⁰⁴

A döntő összecsapásra május 21-én, a Szent Anna-hegynél került sor, ahol a németek visszaszorították a lengyeleket. Június 26-án beállt a tűzszünet a felek között, kisebb összecsapások azonban továbbra is voltak a térségben. Az erőszakos cselekmények nemritkán politikai dimenziót is öltöttek, a felkelés alkalmat adott ugyanis a német jobboldali félkatonai alakulatoknak, hogy a helyi német baloldali politikusokkal is leszámoljanak.¹⁰⁵

1918. november 11., a német forradalom kirobbanása és a Második Lengyel Köztársaság kikiáltása, illetve 1922. július 9. között, amikor az utolsó szövetség-

99 A britek a felkelés kirobbanása után egy újjászervezett harckötéléket, az úgynevezett Brit Felső-sziléziai Haderőt (British Upper Silesia Force, UpSi) William Heneker vezérőrnagy parancsnoksága alatt ismét Felső-Sziléziába küldték, ám az már csak május 29. és június 6. között érkezett meg a területre, amikor a legvéresebb összecsapások már befejeződtek. Az UpSi főleg ír zászlóaljkból állt, amelyeket szándékosan távol akartak tartani az Írországból dülő harcoktól. Thomas, 2017. 345–346.; Tooley, 1988. 94–95.

100 Az összecsapások során a lengyel felkelők veszteségei: 776 halott és 48 eltűnt, míg a német fegyveresek körülbelül 300 embert veszítettek. A szövetségesek közül 20 olasz, illetve 3-3 francia és brit katona halt meg a fegyveres küzdelmekben. A harmadik felkelés a civilek elleni kegyetlenkedések tekintetében is kitűnik a korábbiak közül: az utcai harcokban és az önkényes erőszakoskodások során 286 német és 299 lengyel civil vesztette életét.

101 1920 végén „különleges rendőri egységek” néven félkatonai alakulatokat állomásoztattak a szomszédos Alsó-Sziléziában. Tooley, 1988. 72–73., 79–81.

102 A német kormány május 24-i rendeletében törvényen kívülinek minősítette a Felső-Sziléziában tevékenykedő „önkéntes” alakulatokat. Thomas, 2017. 351.

103 A felkelés során bevetett leghírhedtebb paramilitáris alakulat a bajorországi Freikorps Oberland volt, de a harcokban részt vettek olyan szabadcsapatok is, mint az Organisation Escherich, a Rossbach-féle önkéntes csoport, illetve több különálló diákzászlóalj is.

104 Tooley, 1988. 95–96.

105 Karch, 2020. 142–143.; Wilson, 2016. 66–68.

ges csapat is elhagyta a területet, és a megszállás hivatalosan véget ért, 2859 személy halt erőszakos halált a terület megszerzéséért vívott harcokban.¹⁰⁶ Az eseményeket mindvégig a paramilitáris erők jellemezték: a fegyverrel harcolók és a civilek közötti határok teljesen elmosódtak, ennek folytán végig magas volt a civil áldozatok száma, akiket vagy véletlenül öltek meg a harcok során, vagy amiatt, mert vélt vagy valós indokok alapján őket is harcolónak tekintették. A paramilitáris hadviselés velejárója volt, hogy a harcoló felek között nagy számban tűntek fel nők, idősek és gyerekek is, illetve általánossá vált, hogy az egyik fél harcosai a másik fél családtagjain álltak bosszút.¹⁰⁷

Boldogtalan béke

A harcok eszkalálódása diplomáciai téren egyáltalán nem hozott változást a hatalmak álláspontjában: a franciák változatlanul a varsói kormány mellett álltak, a britek és az olaszok pedig meghagyták volna a területet Németországnak. Mivel meg egyezni több hónap elteltével sem sikerült, úgy határoztak, hogy a döntés jogát átadják a Népszövetségnek. A Népszövetség 1921 szeptemberében bízta meg a négy független állam – Belgium,¹⁰⁸ Brazília, Kína és Spanyolország – képviselőiből álló Négyek Bizottságát, hogy hozzon végső döntést az ügyben. A Bizottság október 12-én terjesztette elő a határtervezetét, melynek értelmében Németországnál marad a terület 71 és a lakosság 53 százaléka (7794 négyzetkilométer, 1 116 500 fő), miközben az ipari területek többsége és a szénmezők 90 százaléka Lengyelországhoz kerül.¹⁰⁹ A javaslat egyik felet sem elégítette ki: a nacionalisták Lengyelországban és Németországban is népük ellen elkövetett sérelemnek tartották a terület felosztását, amit csak revízióval lehet orvosolni.

1922. május 15-én aláírták a genfi egyezményt, amely részletesen megszabta a jövőbeni német–lengyel határokat Felső-Sziléziában. A Lengyelországhoz került lakosság 44 százaléka, míg a Németországhoz került lakosság 23 százaléka a másik állam mellett tette le a voksát a népszavazáson, ez pedig nagy fokú népeségmozgást vetített előre, ami csakhamar be is következett. A terület felosztása után körülbelül 150 ezer Lengyelországhoz került lakos vándorolt nyugatra – köztük az ottani zsidó lakosság több mint fele –, míg 60-70 ezren hagyták el Németországot, hogy az új lengyel államban élhessenek.¹¹⁰

¹⁰⁶ Wilson, 2016. 70–72.

¹⁰⁷ Böhrer, 2015. 62–63.; Eichenberg, 2018. 220–222.

¹⁰⁸ Felvetődhet a kérdés, hogy miként tekinthették Belgiumot „független” döntéshozónak, miközben a háború egésze alatt Belgium majdnem teljes területe német katonai megszállás alatt állt.

¹⁰⁹ Karch, 2020. 143.; Macmillan, 2005. 279.

¹¹⁰ Karch, 2020. 144., 196.

Forrás- és irodalomjegyzék

1. Kiadott források és szakirodalom

Barth

2006 Barth, Boris: Die Freikorpskämpfe in Posen und Oberschlesien 1919–1921. Ein Beitrag zum deutsch–polnischen Konflikt nach dem Ersten Weltkrieg. In: *Die Deutschen und das östliche Europa. Aspekte einer vielfältigen Beziehungsgeschichte. Festschrift für Detlef Brandes zum 65. Geburtstag*. Hrsg. v. Neutatz, Dietmar – Zimmermann, Volker. München, 2006. 317–333.

Bjork

2016 Bjork, James: Monoglot Norms, Bilingual Lives: Readership and Linguistic Loyalty in Upper Silesia. In: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. Eds.: Bjork, James – Kamusella, Tomasz – Wilson, Tim – Novikov, Anna. London–New York, 2016. 106–127.

Böhler

2015 Böhler, Jochen: Enduring Violence: The Postwar Struggles in East-Central Europe, 1917–1921. In: *Journal of Contemporary History*, 50. (2015) 1. sz. [Special Issue: The Limits of Demobilization.] 58–77. DOI: <https://doi.org/10.1177/0022009414552145>.

Cambell

1970 Campbell, F. Gregory: The Struggle for Upper Silesia, 1919–1922. In: *Journal of Modern History*, 42. (1970) 3. sz. 361–385.

Eichenberg

2018 Eichenberg, Julia: Katonából civilekké, civilekből katonákká. Lengyelország és Írország az első világháború után. In: *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Szerk.: Gerwarth, Robert – Horne, John. Bp., 2018. 219–236.

Gerwarth–Horne

2018 Gerwarth, Robert – Horne, John: A bolsevizmus mint fantazma. Félelem a forradalomtól és ellenforradalmi erőszak, 1917–1923. In: *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. Szerk.: Gerwarth, Robert – Horne, John. Bp., 2018. 57–70.

Gyórfi

2013 Gyórfi Lajos: Piłsudski megítélése a lengyel történészek körében 1989 után. In: *A nemzeti mítoszok szerkezete és funkciója Kelet-Európában*. Szerk.: Szalai László. Bp., 2013. 191–210.

Haffner

2010 Haffner, Sebastian: *Poroszország egy porosz szemével*. Bp., 2010.

Hagen

2001 Hagen, William W.: Murder in the East: German–Jewish Liberal Reactions to Anti-Jewish Violence in Poland and Other East European Lands, 1918–1920. In: *Central European History*, 34. (2001) 1–30. DOI: <https://doi.org/10.1163/156916101750149112>.

Hajdu–Pollmann

2014 Hajdu Tibor – Pollmann Ferenc: *A régi Magyarország utolsó háborúja 1914–1918*. Bp., 2014.

Harrington

1974 Harrington, Joseph F., Jr.: Upper Silesia and the Paris Peace Conference. In: *The Polish Review*, 19. (1974) 2. sz. 25–45.

Hitze

2020 Hitze, Guido: Oberschlesien als internationaler Streitfall. In: *Historie. Jahrbuch des Zentrums für Historische Forschung Berlin der Polnischen Akademie der Wissenschaften*, 13. (2020) 47–63. DOI: 10.24425/historie.2020.133249.

Kamusella

2016 Kamusella, Tomasz: Upper Silesia in Modern Central Europe: On the Significance of the Non-national/A-national in the Age of Nations. In: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. Eds.: Bjork, James – Kamusella, Tomasz – Wilson, Tim – Novikov, Anna. London–New York, 2016. 8–52.

Karch

2020 Karch, Brendan: *Nation and Loyalty in a German–Polish Borderland: Upper Silesia, 1848–1960*. Cambridge, 2020.

Macmillan

2005 Macmillan, Margaret: *Béketeremtők. Az 1919-es párizsi békekonferencia*. Bp., 2005.

Németh

2009 Németh István: *A Német Császárság 1871–1918. Összegzés és dokumentumok*. Bp., 2009.

Rodriguez

2016 Rodriguez, Allison: ‘Scoundrels’ and Desperate Mothers: Gendering German and Polish Propaganda in the Upper Silesian Plebiscite, 1919–1921. In: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. Eds.: Bjork, James – Kamusella, Tomasz – Wilson, Tim – Novikov, Anna. London–New York, 2016. 87–105.

Sauer

2010 Sauer, Bernhard: „Auf nach Oberschlesien!“ Die Kämpfe der deutschen Freikorps 1921 in Oberschlesien und den anderen ehemaligen deutschen Ostprovinzen. In: *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*, 58. (2010) 4. sz. 297–320.

Struve

2016 Struve, Kai: Ascribing Identity: Public Memory of the Plebiscite and Uprisings. In: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. Eds.: Bjork, James – Kamusella, Tomasz – Wilson, Tim – Novikov, Anna. London–New York, 2016. 210–229.

Szokolay

2009 Szokolay Katalin: A lengyelek és az itt élő többi nép. In: *Az új nemzetállamok és az etnikai tisztogatások Kelet-Európában 1989 után*. Szerk.: Juhász József – Krausz Tamás. Bp., 2009. 254–267.

Thomas

2017 Thomas, Alun: The British Upper Silesia Force [‘UPSI’ Force]: May 1921–July 1922. In: *Journal of the Society for Army Historical Research*, 95. (2017) 381. sz. 338–364.

Tooley

1988 Tooley, T. Hunt: German Political Violence and the Border Plebiscite in Upper Silesia, 1919–1921. In: *Central European History*, 21. (1988) 1. sz. 56–98. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0008938900012668>.

1997 Tooley, T. Hunt: *National Identity and Weimar Germany: Upper Silesia and the Eastern Border, 1918–1922*. Lincoln, 1997.

Wilson

2010 Wilson, Timothy: *Frontiers of Violence. Conflict and Identity in Ulster and Upper Silesia 1918–1922*. Oxford, 2010.

2016 Wilson, Tim: Fatal Violence in Upper Silesia, 1918–1922. In: *Creating Nationality in Central Europe, 1880–1950: Modernity, Violence and (Be)longing in Upper Silesia*. Eds.: Bjork, James – Kamusella, Tomasz – Wilson, Tim – Novikov, Anna. London–New York, 2016. 53–86.

BARNABÁS JUHÁSZ

WHERE SHOULD THE GERMAN–POLISH BORDER BE DRAWN?

NATIONAL SELF-DETERMINATION, TERRITORIAL CLAIMS AND THE STRUGGLE FOR THE COALFIELDS IN UPPER SILESIA AFTER THE GREAT WAR

Although many believed the November 1918 armistices brought the desired peace back to the everyday life, the soon coming events proved quite the opposite. Despite all the efforts of contemporary great statesmen of both the victors and the losers, Eastern and Central Europe still had to experience a new wave of regional conflicts. By the collapse of the dominant empires and the weakening of state power many formerly suppressed nations and minorities had the historical opportunity to redraw the map of Europe at their own pleasure. One of the crucial territories was Upper Silesia, laying on the eastern border Germany–whose post-war future was far from being certain but still wanted to maintain its Central European influence–and on the southwestern border of the newly resurrected Poland, which struggled to regain its former power lost more than a century before. For its ethnically mixed population both states' nationalist factions claimed Upper Silesia inseparably belonged to them and in the middle of the post-war economic crisis none of them wanted to risk losing a region with developed industry and various natural resources.

CONTENTS

Popular Representation and Representation of the Popular Will (László Bíró)	535
<i>Studies</i>	
Gábor Balázs: "The People are Good, Their Representatives are Corruptible": On the French Constitution of 1793	539
Ádám Lajkó: The Interpretations of Interwar Fascism in Western Historiography	585
Barnabás Juhász: Where Should the German–Polish Border Be Drawn? National Self-Determination, Territorial Claims and the Struggle for the Coalfields in Upper Silesia after the Great War	635
<i>Workshop</i>	
Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner: Disputed Points in the Life of the Hungarian Spouse of the Last Egyptian Khedive	659
<i>Book Reviews</i>	
The British Lion, the Russian Eagle and the Eastern Question (Csaba Lévai)	671
The Birth of the Modern Middle East, 1914–1924 (Abdallah Abdel-Ati Al-Naggar – Zoltán Prantner)	675
The Treaty of Trianon and Japan (Ildikó Farkas)	679
Memory Politics and Populism in Southeastern Europe (Attila Pók)	685

Ára: 800 Ft
Előfizetőknek: 600 Ft

TERJESZTI A MAGYAR POSTA

Előfizethető személyesen a postahelyeken és a kézbesítőknél,
vagy a Központi Hírlap Iroda zöldszámán: 06-80/444-444,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu, faxon: 1-303-3440,
vagy levélben a Magyar Posta Zrt. Központi Hírlap Iroda,
Budapest 1008 címen.

Számonként megvásárolható a Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Történettudományi Intézetében
(1097 Budapest, Tóth Kálmán utca 4.,
telefon: 224-6700/4624, 4626 mellék), illetve a Penna Bölcsész Könyvesboltban
(1053 Budapest, Magyar utca 40., telefon: 06 30/203-1769).

A Világtörténet 2022-es évfolyamának megjelentetését
a Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Kulturális Alap és az ELKH Titkársága támogatja

nka
Nemzeti Kulturális Alap

ELKH | Eötvös Loránd
Kutatói Hálózat